

Dragan Damjanović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti

Marija Premužić Ančić

Samostalni istraživač, Zagreb

Azra Suljić

Samostalni istraživač, Zagreb

Mrtvačnica zagrebačkog groblja Mirogoj

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Primljen – *Received* 29. 6. 2022.

UDK 718(497.5Zagreb)"18"

DOI <https://doi.org/10.31664/ripu.2022.46.08>

Sažetak

Mrtvačnica zagrebačkoga groblja Mirogoj sastavni je dio najvažnijega sepulkralnog kompleksa zagrebačkog i hrvatskog historicizma. Svojim arhitektonskim rješenjem stilski se nadovezuje na obližnji kompleks arkada, paviljona i središnje katoličke kapele. Iako je izgrađena u vrijeme kad je Zagreb imao tek nešto više od 30 000 stanovnika, i danas, gotovo

stoljeće i pol od izgradnje, služi istoj svrsi što govori koliko je kvalitetno izvorno bila zamišljena. Cilj je ovoga teksta izložiti arhitektonsku povijest, urbanističko okruženje i stilsko rješenje mirogojske mrtvačnice i staviti ga u kontekst sličnih ostvarenja u povijesti arhitekture na području Srednje Europe u 19. stoljeću.

Ključne riječi: *Zagreb, Mirogoj, arhitektura mrtvačnica, historicizam, neorenesansa*

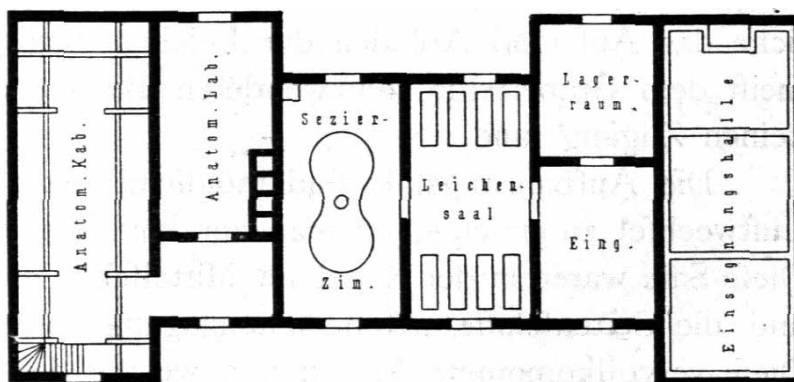
Uvod – mrtvačnica kao građevni tip u 19. stoljeću

Rijetko je koje razdoblje bilo u toj mjeri opsjednuto prošlošću i njezinim komemoriranjem kao 19. stoljeće što je s jedne strane predstavljalo rezultat rađanja nacionalnih ideologija, a s druge razvoja povijesnih znanosti. Ne čudi stoga da je grobljima, mjestima koja su čuvala memoriju kako na velikane domovine, naroda ili lokalne zajednice, tako i na preminule članove obitelji, posvećivalo osobitu pažnju. Posvuda po Europi podižu se novi monumentalni grobljanski kompleksi, a na njima raznoliki raskošni mauzoleji i spomenici koji postaju simbolima civiliziranosti zajednica, obitelji i/ili pojedinaca koji ih podižu.¹

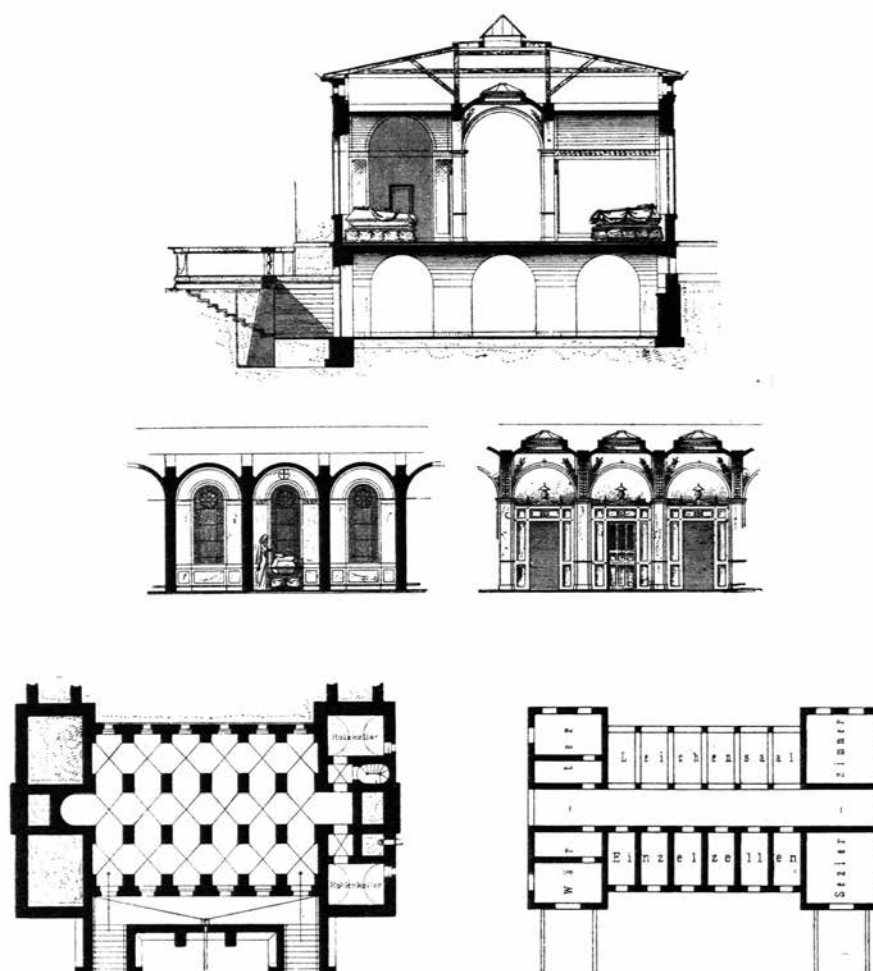
Budući da se, sukladno državnim zakonima, od posljednjih desetljeća 18. stoljeća groblja u cijeloj kontinentalnoj Europi izmještaju izvan granica gradova, vrlo brzo javlja se potreba za izgradnjom posebnih zgrada za mrtvačnice, odnosno odlaganje tijela prije sprovoda. S jedne strane mrtvačnice su rješavale novonastali problem velike udaljenosti mnogih kuća i stanova (odakle su se dotad nosili ljesovi do grobnih

mjesta) od sada udaljenih, novih groblja, a s druge strane njihova gradnja pokazatelj je sve veće tabuizacije smrti, želje da se ona što više udalji od svijeta živih, što će svoju kulminaciju doživjeti tijekom 20. i 21. stoljeća. U to su vrijeme tijela prije pokopa ponekad izlagana i u crkvama i kapelama sagrađenima uz groblje, no od početka 19. stoljeća i ta se praksa počinje zabranjivati u europskim državama.²

Izgradnja posebnih zgrada za izlaganje mrtvih tijela počinje se smatrati nužnom i zbog higijenskih, odnosno zdravstvenih razloga. Europske gradove 19. stoljeća učestalo su, naime, pogađale epidemije – kolere, gripe, ospica i drugih zaraznih bolesti – i u tim je okolnostima bilo potpuno neprikladno, pa i opasno ostavljati tijela jedan ili dva dana u privatnim sobama ili stanovima, dok su u mrtvačnicama mogla biti adekvatno zbrinuta i izolirana kako se ne bi bolesti dalje širile. Mrtvačnice su bile praktične i u vremenima kad epidemija nije bilo – u njima je bilo dovoljno prostora da se rodbina i prijatelji mogu dostojno oprostiti od pokojnika, što najčešće nije bio slučaj u skućenim domovima siromašnijih obitelji i pojedinaca.

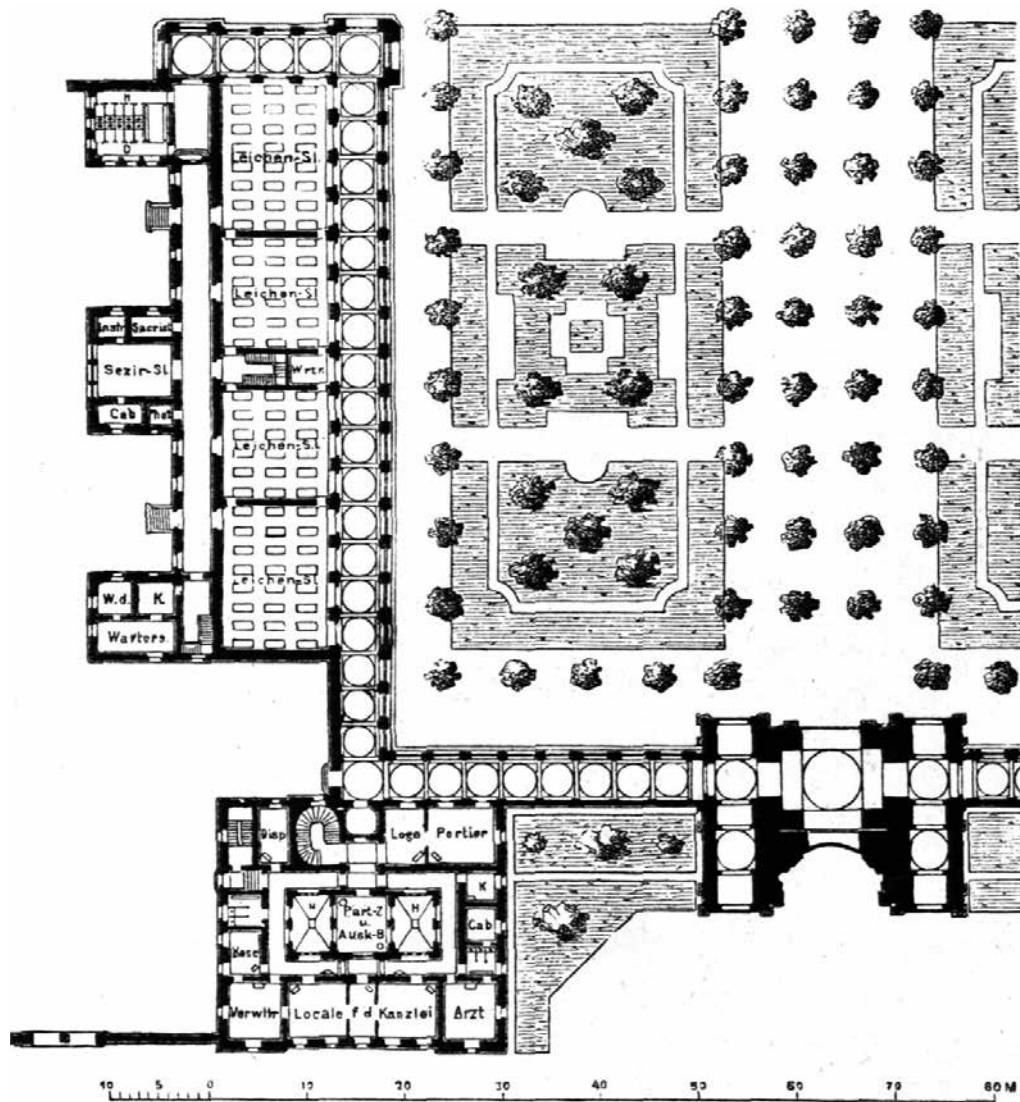
1. Tlocrt mrtvačnice u Bremenu, nedefinirano vrijeme izgradnje (prema: STEFAN FAYANS, *Bestattungsanlagen*, Handbuch der Architektur, Kröner, Stuttgart, 1907., 64)
Floor plan of the mortuary in Bremen, unknown date of construction

2. Josef Durm, Presjeci i tlocrti mrtvačnice u Karlsruheu, 1875. (prema: STEFAN FAYANS, *Bestattungsanlagen*, Handbuch der Architektur, Kröner, Stuttgart, 1907., 70)
Josef Durm, cross-sections and floor plans of the mortuary in Karlsruhe, 1875

Prva mrtvačnica sagrađena je u Bavarskoj, u Münchenu, 1819. godine.³ Uskoro će se za tim primjerom povesti i brojni drugi gradovi, iako je jasno uočljivo kako širenje izgradnje mrtvačnica po Europi nije bilo ravnomjerno. Pojedine su

sredine brže prihvatile taj novi način pokapanja – u Belgiji je prva mrtvačnica otvorena tako već 1822. godine. S druge strane u Engleskoj se mrtvačnice pojavljuju tek od 1871., a u Francuskoj od 1879. godine.⁴

3. Arhitektonski biro Mylius & Bluntschli, Mrtvačnica u Beču izgrađena kao dio arkadnog sustava, oko 1879. – 1881. (prema: STEFAN FAYANS, *Bestattungsanlagen*, Handbuch der Architektur, Kröner, Stuttgart, 1907., 74) *Architectural studio Mylius & Bluntschli, mortuary in Vienna built as part of an arcade system, ca. 1879–1881*

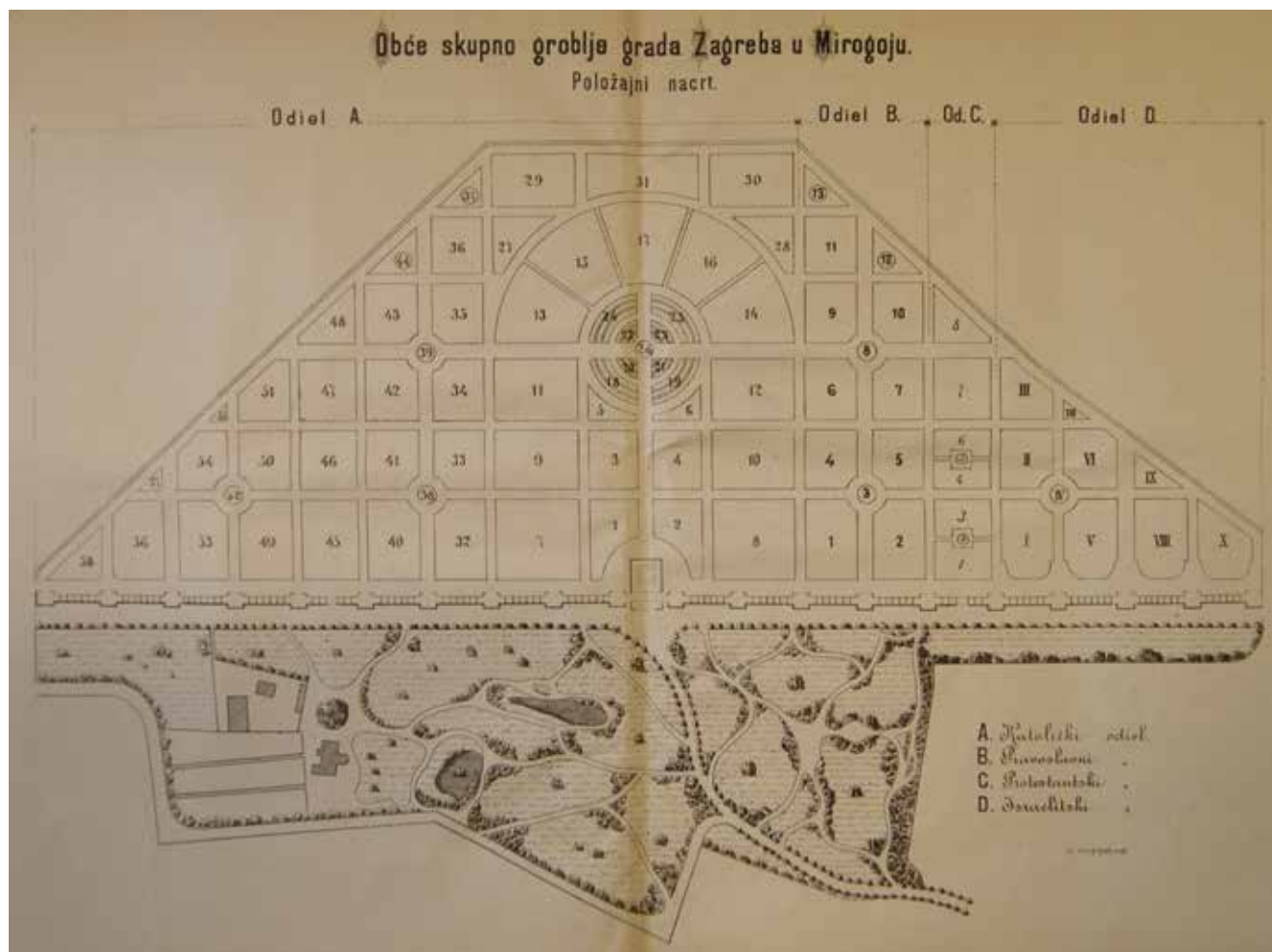
U prvoj polovini 19. stoljeća mrtvačnice su bile i u prostornom smislu i u smislu dekoracije proćelja jednostavne zgrade, no u drugoj polovini stoljeća postaju znatno veće i raskošnije (sl. 1–2).⁵ Stefan Fayans, autor koji se detaljno pozabavio poviješću sepulkralne arhitekture 19. stoljeća podijelio ih je u tri skupine, s obzirom na način kako su u njima odlagana tijela – na one koje imaju zajedničku dvoranu/odarnicu (ili dvorane) u koju se odlaže više ljesova s tijelima, one koji imaju posebne ćelije za svaki ljes te mrtvačnice koje kombiniraju ta dva sustava.⁶ Krajem 19. stoljeća taj se tip građevine naglo širi i Austro-Ugarskom Monarhijom, a u to je vrijeme konačno realiziran i u Zagrebu (sl. 3).

Povijest izgradnje zagrebačke mrtvačnice

U Zagrebu je izgradnja mrtvačnice na Mirogoju neraskidivo povezana s poviješću središnjega općega gradskog groblja.

Kako je dobro poznato, s ciljem dobivanja adekvatnoga javnoga groblja, umjesto brojnih postojećih konfesionalnih groblja raštrkanih po dijelovima Zagreba koji su se ubrzano urbanizirali (Jurjevska i Petrova ulica, Rokov perivoj, Pantovčak itd.), Gradsko poglavarstvo, nakon dugogodišnjih rasprava, odlučilo je na kraju kupiti posjed Ljudevita Gaja koji je ležao sjeveroistočno od središta grada, na obroncima Zagrebačke gore, i na tome mjestu smjestiti novo groblje, otvoreno početkom studenoga 1876. godine. Takvim potezom napravljen je pomak ne samo u oslobađanju vrijednog teritorija za nove funkcije nego je poboljšan higijenski standard grada.⁷ Kako je odluka o otkupu Gajeva imanja donesena neposredno nakon njegove smrti, a posjed je kupljen na dražbi, novo groblje nije bilo dio Prve regulatorne osnove, dok je u Drugoj zabilježeno kao već regulirani prostor.⁸

Prvi projekti za uređenje Mirogoja nastali su 1874. i 1875. godine. Izradio ih je tadašnji glavni gradski inženjer Rupert Melkus nakon putovanja Italijom i Srednjom Europom,

4. Rupert Melkus, Projekt za prostorno ustrojstvo Mirogoja objavljen u statutu groblja; ilustracija priložena Statutu za obće skupno groblje grada Zagreba u Mirogoju, 1878.

Rupert Melkus, location plan of Mirogoj published in the statute of the cemetery, 1878

gdje je obišao razna znamenita novija groblja. Već je projekt iz 1875. godine predviđao izgradnju arkada na zapadnom rubu Mirogoja, gdje će one na kraju i biti podignute, no po posve drukčijemu konceptu u odnosu na onaj koji će kasnije primijeniti Herman Bollé. U kompleks arkada bile bi, naime, uklopljene katolička, pravoslavna i protestantska kapela te židovska bogomolja. Upravo uz katoličku kapelu trebala je stajati mrtvačnica i stan za nadzornika s pisarnom.⁹ Kako je sačuvan samo opis Melkusova projekta, ne i samo projektno rješenje, nemoguće je reći kako je stilski i prostorno osmislio ovu građevinu koja će naposljetku biti sagrađena deset godina poslije.

Kasniji Melkusov projekt za prostorno uređenje groblja, objavljen kao prilog Statutu za obće skupno groblje grada Zagreba u Mirogoju iz 1878. godine, začudo izgradnju posebne zgrade za mrtvačnicu nije predviđao (sl. 4). U projekt su već ucrtane arkade cijelom zapadnom međom groblja, kao i posebni prostori za izgradnju obiteljskih kapela, no na zapadnoj strani nekadašnjega Gajeva posjeda naznačene su samo postojeće zgrade, kao i staze, zelenilo, povrtnjaci i ribnjaci koji su u tom trenutku postojali. Ni tekst Statuta

ne specificira da će se na zapadnom dijelu posjeda podići mrtvačnica, već samo ističe da se vanjski odjel groblja sastoji »iz perivoja po englezkom ukusu«.¹⁰ Doduše, paragraf 16 ističe da se »sgrade za upravu, za zdravstvene svrhe i za stan grobarskoga osoblja ponamjestuju (...) stranom u unutarnjem, stranom u vanjskom odijelu po opredjeljenju njihovom«,¹¹ pa je moguće da se već tada predviđalo da će se mrtvačnica sagrađiti na Mirogoju, samo nije bilo odlučeno točno u kojemu njegovom dijelu.

Pokopi na Mirogoju i podizanje prvih nadgrobnih spomenika uslijedili su vrlo brzo nakon otvaranja groblja u studenome 1876. godine, dakle i prije donošenja Statuta. Izgradnja arhitektonskog okvira groblja, kolokvijalno nazvanoga arkadama, koji danas predstavlja glavni simbol Mirogoja, započela je pak 1879. godine povezano s prijenosom posmrtnih ostataka pjesnika Petra Preradovića u Zagreb.¹² Gotovo svi sprovodi išli su u Zagreb u to vrijeme iz privatnih kuća i stanova neposredno na groblje. Izvori iz vremena otkrivaju da je, doduše, na Mirogoju postojala provizorna mrtvačnica, koja se koristila po potrebi, no radilo se o nekadašnjoj Gajevoj staji što je smatrano potpuno neprikladnim

5. Mrtvačnica na Mirogoju početkom 20. stoljeća (Muzej grada Zagreba, Zbirka fotografija)
Mortuary in Mirogoj at the beginning of the 20th century

za grad veličine i položaja kakav je Zagreb, o čemu u to vrijeme pišu i novine: »Je li ona štala (oprostite tome izrazu) gdje je pokojni Gaj svoju telad i krave hranio, sposobna za mrtve? Kako ti se prima srca, kada ti umre otac, majka, brat itd., najmilije što si na ovom svijetu imao, pak da ga potisnu u onaj lokal? Je li to na čast slobodnomu i glavnomu gradu zemlje?«¹³

Ne čudi stoga što se u isto vrijeme kad se započelo s izgradnjom arkada intenziviralo pitanje i izgradnje nove mrtvačnice. Nepoznati autor članka objavljenoga krajem veljače 1880. u *Agramer Zeitungu* pozvao je na njezinu što skoriju realizaciju i držao je da bi Zagrebu bilo najbolje da se usvoji praksa iz Münchena u kojemu su već tada sprovodi obvezno išli iz mrtvačnice na groblje.¹⁴ Visoki troškovi izgradnje arkada, potom potres koji je iste 1880. godine u studenome pogodio Zagreb te obnova grada koja je uslijedila, odgodili su realizaciju projekta za gotovo pola desetljeća.

Ideja o mrtvačnici reaktualizirana je kad je najveći dio poslijepotresne obnove Zagreba završen, sredinom 1882. godine, kada je Gradski građevni ured, odnosno nadinženjer Rupert Melkus, po svoj prilici i izradio prvi projekt za tu građevinu.¹⁵

Od početka 1883. mrtvačnica postaje jednom od najčešćih tema sjednica Gradskog zastupstva (Gradske skupštine). Krajem siječnja te godine gradski vijećnik Adolf Hudovski izvijestio je, naime, zastupnike o namjeri građenja novih arkada na Mirogoju te o planiranoj izgradnji mrtvačnice 1884. godine za koju je trebao biti podignut beskamatni zajam od 30 000 forinti. Gradski vijećnik, inače liječnik Aleksa Vancaš istaknuo je tom prilikom da je gradnja mrtvačnice daleko važnija i hitnija od gradnje arkada i paviljona jer bi se u slučaju epidemije Zagreb našao u velikim problemima što je ne posjeduje.¹⁶ I drugi su zastupnici na kasnijim sjednicama Gradskog zastupstva, poput Makse Sterna, poticali izgradnju mrtvačnice,¹⁷ a s obzirom na to da su zarazne bolesti doista pogodile Zagreb 1883. godine,¹⁸ mrtvačnica se pokazala kao jedna od građevina koja je najnužnije potrebna glavnom gradu Hrvatske.

Pitanje podizanja ove zgrade koristilo se i u političke svrhe. Očito je, naime, kako vladin službeni list *Narodne novine*,¹⁹ a ponekad i vladini bliski *Agramer Zeitung*,²⁰ učestalo kritiziraju gradske vlasti (koje su tada bile u rukama opozicije) što mrtvačnica nije izgrađena. Gradsko poglavarstvo je vjerojatno i

zbog političkih pritisaka stoga definitivno odlučilo realizirati tu zgradu 1884. godine. Prema prijedlogu Odbora za proračun grada u prosincu 1883. prvi dio sredstava za njezinu izgradnju, u iznosu od 25 000 forinti, kako se nije mogao staviti na teret nenaplaćenih potraživanja, uzet je s računa Grada u Hrvatskoj eskomptnoj banci.²¹

U to se vrijeme procjenjivalo da će gradnja mrtvačnice stajati ukupno oko 58 000 forinti,²² no nakon što je Gradski građevni ured izradio konačnu verziju nacрта i troškovnika, cijena je povećana na gotovo 60 000 forinti,²³ odnosno s unutrašnjim uređenjem (koje je procijenjeno na 3320 forinti) i uređenjem prilaza (procijenjenim na 740 forinti) na točno 63 783,5 forinti.²⁴ Radilo se o prilično velikom iznosu koji se namjeravao pokriti iz prihoda mrtvačnice. Kako bi ti prihodi bili što veći, dio zastupnika je pri raspravi o *Naredbeniku* (pravilniku korištenja mrtvačnice i pokapanja na Mirogoju) na sjednici Gradskog zastupstva krajem svibnja 1884. isticao da se mora uvesti *obligatorno* (obvezno) polaganje tijela u nju.²⁵ Velik broj zastupnika ustao je, međutim, protiv te ideje. Vatroslav Sieber je tako isticao da se time »duboko zahvaća u ukorenjene osjećaje«, vrijeđa razna čuvstva, dok je kanonik Franjo Budicki istaknuo »da obligatorno polaganje vrijedja kršćansku i čovječju ćud«. S obzirom na otpor obligatornom korištenju mrtvačnice postavilo se, međutim, pitanje smisla izgradnje tako velike zgrade, pa su vijećnici Ljudevit Hagenauer i Gjuro Crnadak predložili gradnju upola manje zgrade.²⁶ Uz tu je ideju odmah pristao nepoznati autor teksta objavljenoga u vladinim *Narodnim novinama*, koje su i tom prilikom jedva dočekale kritizirati gradske vlasti, u kojemu je istaknuto kako bi se u slučaju podizanja manje zgrade 30 000 forinti moglo iskoristiti za druge korisne svrhe u gradu.²⁷ Od »velikog« projekta naposljetku se ipak nije odustalo s obzirom na to da bi izrada novoga iziskivala vrijeme i odgodila gradnju, a osim toga u slučaju epidemije zgrada ne bi bila dovoljno velika za potrebe grada Zagreba.²⁸

U isto vrijeme kad se propitivala opravdanost gradnje velike zgrade, javili su se oštri prigovori i s obzirom na odabrano mjesto nove mrtvačnice. Budući da je trebala biti smještena u nekadašnjem Gajevu parku, na zapadnom rubu Mirogoja uz njegov glavni ulaz, morao se iskrčiti dio starih stabala na toj površini, koja su jedina pružala veći hlad posjetiteljima groblja jer su kesteni posađeni na samom području groblja bili još uvijek vrlo mlada i niska stabla.²⁹ Nakon gradnje mrtvačnice, isticalo se, neće se više moći uživati u ostacima perivoja »jer nikomu nebi na um palo, da se naužije svježosti zraka i odpočine u susjedstvu mrtvacah, preminulih jošte i s koje epidemijske bolesti, da mu pogled pokraj blagoga zelenila i cvatućega stabalja zapinje o žalostnu arhitekturu mrtvačnice, ili da mu milozvučan glas slavuljev smeta škripanje mrtvačkih nosilah.«³⁰ Predlagano je da se mrtvačnica stoga podigne na livadi neposredno pred arkadama, no to je odbijeno stoga što bi se skrio pogled prema planiranoj katoličkoj kapeli grobljanskog kompleksa.³¹

Kako je mrtvačnica bila najveća građevinska investicija Grada Zagreba 1884. godine,³² o njoj se dosta raspravljalo u dnevnom tisku. Tražilo se na prvom mjestu da se organizira *jeftimba* (natječaj) za radove s dovoljno dugim rokom

predaje ponuda da bi se poduzetnici mogli dovoljno dobro pripremiti, kao i da se posao na natječaju doista povjeri najpovoljnijem sudioniku koji udovoljava zahtjevima natječaja. Upozoravano je i da bi se gradnja trebala započeti najkasnije u travnju ili svibnju da se prije kraja građevinske sezone stavi pod krov.³³

Usprkos tim upozorenjima *jeftimba* je trajala naposljetku samo 12 dana. Bila je raspisana 12. svibnja, a završavala je već 24. svibnja 1884. godine.³⁴ Tko je sve sudjelovao u njoj nije se moglo ustanoviti, no poznati su naposljetku odabrani izvođači radova. Za zidarske, težačke, klesarske i kovačke radnje prihvaćena je ponuda Matije Tassotija koji je od proračunatog troška dao popust od 10 posto, za tesarske radnje prihvaćena je ponuda Vjekoslava Heinzela s popustom od 12,5 posto, za limarske radnje ponuda Franje Jeana koji je dao popust od 21 posto, a za staklarske A. Pabsta koji se obvezao izvesti češkog stakla po 2,5 forinti, a belgijskoga po 8 forinti po metru četvornome.³⁵ Naknadno je početkom srpnja iste godine prihvaćena ponuda Hinka Bauera za pokrivanje krova mrtvačnice za ukupnu cijenu od 2991 forinte,³⁶ a u listopadu je Grobljanski odbor odobrio dodatnih 150 forinti za pokrivanje tornja mrtvačnice bakrom.³⁷

Usprkos svim nedoumicama oko veličine zgrade i mjesta njezine izgradnje radovi su tekli prema planu i vrlo brzo. Započeli su u lipnju 1884. godine kad su, usprkos lošem vremenu, postavljeni temelji.³⁸ Kao i u slučaju gotovo svih javnih zgrada u tom razdoblju gradnja je napredovala iznimno brzo. Od postavljanja temelja do pokrivanja građevine prošlo je tek četiri mjeseca. Time je ostvaren plan da se uoči zime i završetka građevne sezone mrtvačnica u svojim glavnim elementima dovrši (sl. 5).³⁹

Nakon završetka najoštrijega dijela zime uslijedili su početkom 1885. godine završni radovi na izvedbi zgrade koji su prepušteni odreda vrhunskim zagrebačkim obrtnicima: stolarske radnje izveo je Vjekoslav Heinzel, bravarske Antun Mesić, a ličilačke Gustav Weller.⁴⁰ Vjerojatno su i ti radovi bili gotovi već do svibnja jer je tada prepušteno ličenje/ oslikavanje unutrašnjih prostora tada vrlo aktivnomu zagrebačkom dekorativnom slikaru Eduardu Haaseu. U prvoj polovini 1885. godine bilo je odlučeno i da se za središnji prostor (odarnicu/kapelu) nabavi slika Isusa na križu te dvije skulpture za pročelje.⁴¹ Izrada slike prepuštena je Draganu Melkusu,⁴² sinu projektanta mrtvačnice Ruperta Melkusa, koji se tada tek počeo probijati na hrvatskoj likovnoj sceni, dok je akademski riješene skulpture smještene u nišama središnjeg dijela glavnog pročelja, koje predstavljaju alegorije *Vremena* i *Vječnosti*, izveo od viničkog mramora zagrebački kipar Dragutin Morak (sl. 6).⁴³ U završne radove na uređenju spada i popločenje unutrašnjosti bijelim i modrocrcnim pločama od kararskog mramora.⁴⁴

Pri izvedbi radova primijenjeni su materijali karakteristični za kraj 19. stoljeća. Temelji te stupovi i lukovi trijema izvedeni su od kamena, a zidovi podruma i nadzemnih etaža od opeke.⁴⁵ Podrumske prostorije nadsvođene su svodom od opeke dok su prostorije prizemlja pokrivene stropnom konstrukcijom izvorno izvedenom od drvenih greda upetih

6. Središnji dio pročelja mrtvačnice na Mirogoju s Morakovim skulpturama (foto: Dragan Damjanović, 22. 10. 2010.)
Central part of the front façade of the Mirogoj mortuary, with Morak's sculptures

u nosive zidove. Konstrukcija tavana izvedena je kao drveno krovništvo, po sustavu dvostruke visulje.

Radovi su u cjelini konačno završeni u ljeto 1885. godine kad je i prostor pred mrtvačnicom uredio poduzetnik Emmerich Schloss.⁴⁶ Svečana kolaudacija (komisijski pregled) zgrade obavljen je u veljači 1886. godine u prisutnosti gradonačelnika Nikole Badovinca, senatora Adolfa Hudovskog, vladinog savjetnika Matasovića, nadinženjera Ruperta Melkusa i gradskih vijećnika Janka Nikole Grahora, Janka Jambrišaka, Ivana Plochbergera i Ferde pl. Luxa. Utvrđeno je da je zgrada izvedena prema projektu te je odobrena za uporabu.⁴⁷

Prve godine korištenja mrtvačnice

Istodobno sa završavanjem zgrade nastojalo se konačno regulirati i njezino korištenje putem odobrenja spomenutog *Naredbenika* o kojemu se povremeno raspravljalo na sjednicama Gradskog zastupstva već dvije godine. Osnovno pitanje koje je ostalo neriješeno odnosilo se i dalje na *obligatornu* upotrebu mrtvačnice. Među članovima zastupstva postojala je oštra podijeljenost oko toga pitanja tako da se naposljetku *Naredbenik* morao izglasati na dvjema sjednicama, 11. prosinca i 28. prosinca 1885. godine.⁴⁸ Na kraju je ipak odlučeno, s 19 glasova za i 8 protiv, da će se ostaviti na volju građanima Zagreba korištenje mrtvačnice, uz određene

ograde: »Pošto je mrtvačnica uredba opće naravi, to se svakom može, ali nemora položiti na odar u mrtvačnici. Iz zdravstveno-redarstvenih obzira može Gradsko poglavarstvo odrediti da se pokojnik položi na odar u mrtvačnicu, dočim mora to odrediti onda kad je pokojnik umro od priljepčive ili kužne bolesti, zatim kod onesrećenja nepoznatih ljudi, kod mrtvacah koji se radi tiesnih ili prenapunjenih stanovah u ovih nebi mogli ostaviti do pokopa, napokon kod mrtvacah koji bi se imali s kakova god uredovnoga razloga parati.«⁴⁹

Ta je odredba omogućila većini građana Zagreba da ne koristi mrtvačnicu za odlaganje tijela svojih pokojnika što će se pokazati vrlo brzo kao veliki problem. Kako je već pri kolaudaciji zgrade primijećeno – »Sada imamo mrtvačnicu, no nemamo mrtvace.«⁵⁰ Zbog tradicije i predrasuda, u vremenu neposredno nakon što je otvorena mrtvačnica se, naime, vrlo malo koristila.⁵¹ Taj će problem mučiti gradsku upravu cijeli niz godina. Velik dio građana umrle članove svojih obitelji i dalje je držao u stanovima i kućama, i odande ih direktno vozio na groblje. Podaci iz 1887. godine pokazuju da je od 1100 umrlih samo u 126 slučajeva korištena mrtvačnica. U 1888. broj je narastao na 209 od 1116 umrlih što jasno ukazuje kako su predrasude povezane s korištenjem mrtvačnice polagano nestajale, no očito ne dovoljno brzim tempom kako je to priželjkivalo Gradsko poglavarstvo. Podaci iz 1887. pokazuju i kako se neravnomjerno s obzirom na imovinski status koristila mrtvačnica. Od 1116 umrlih

10 je bilo pokopano u arkadama, 46 u grobovima prvoga razreda, 111 u grobovima drugoga te 949 u grobovima trećeg razreda. Od spomenutih u mrtvačnici je bilo izloženo 29 pokojnika prvog razreda, 55 drugoga i 125 trećega. U prva dva razreda od ukupno 167 pokopa mrtvačnica se koristila u 84 slučaja (dakle u oko 50 posto slučajeva), dok se od 949 pokopa trećega razreda koristila u samo 125 slučajeva (u 13,25 posto slučajeva).⁵²

Bogatiji Zagrepčani u većoj su mjeri koristili mrtvačnicu iako su daleko više plaćali njezinu upotrebu. Naime, prema *Cjeniku za uporabu mrtvačnice u Mirogoju i za pogreb mrtvacah*, izdanom 1885. godine, mjesto u odarnici za odrasle, kod sahranjivanja u paviljonu ili arkadi, stajalo je 15 forinti, u grobu I. reda 10 forinti, u grobu II. reda 5 forinti, a u grobu III. reda jednu forintu. Za djecu, kod sahranjivanja u paviljonu ili arkadi mjesto u odarnici stajalo je 8 forinti, kod sahranjivanja u grobu I. reda 3 forinte, u grobu II. reda 2 forinte, a u grobu III. reda 50 filira. I cijene pratnje kod prijevoza u odarnicu, zatim mrtvačkih kola te prenošenja mrtvaca od odarnice do grobnog mjesta razlikovale su se s obzirom na mjesto pokopa, tako da su ukupni troškovi pokopa u paviljonu ili arkadi, u slučaju korištenja mrtvačnice, iznosili čak 302 forinte, u grobu prvog reda 79,5 forinti, u grobu drugog reda 39,5 forinti, a u grobu trećeg reda 10 forinti.⁵³

Zbog malog interesa siromašnijih građana za korištenjem mrtvačnice Gradsko je poglavarstvo naposljetku pokušalo uvesti obvezno korištenje mrtvačnice pri pokopima, no Zemaljska je vlada to onemogućila.⁵⁴ Problem će se na kraju riješiti postupnim prihvaćanjem mrtvačnice od svih slojeva zagrebačkoga građanstva o čemu će biti više riječi u završnom dijelu teksta.

Pitanje autorstva projekta za mrtvačnicu i stilsko rješenje zgrade

Iako se u dijelu literature navodi kako je mrtvačnica jedno od djela arhitekta Hermana Bolléa,⁵⁵ brojni izvori iz vremena njezine izgradnje potvrđuju kako to ipak nije slučaj. Sličnost arhitektonskog rješenja ove građevine s arhitektonskim okvirom Mirogoja, okolnost da je gotovo sve preostale starije građevine na Mirogoju projektirao Bollé te da najstariji sačuvani nacrti za mrtvačnicu nisu potpisani,⁵⁶ nesumnjivo su doveli do toga pogrešnog zaključka. Sigurno je, međutim, kako je projekt za mrtvačnicu izrađen u sklopu Gradskoga građevnog ureda, zaduženoga za projektiranje, izvedbu i nadzor javnih građevina, kako je ranije i spomenuto u tekstu, vjerojatno najkasnije 1882. godine. Izradio ga je jedan od najzaslužnijih gradskih inženjera u povijesti Zagreba, već spomenuti Rupert Melkus.⁵⁷ Njegov doprinos u izgradnji i koncipiranju središnjega zagrebačkoga groblja najbolje je sažet u osmrtnici koju su objavile Narodne novine: »Melkus projektirao je i uredio centralno groblje na Mirogoju i ondješnju mrtvačnicu, izveo je arkade po osnovi gradj. savjetnika Bollé-a.«⁵⁸ Spomenuti inženjer bio je, dakle, autor osnovnoga prostornog ustrojstva groblja, kao i autor projekta za mrtvačnicu, dok je arhitektonski okvir Mirogoja, arkade, te kasniju

katoličku i pravoslavnu kapelu, projektirao Bollé. Dakako, vijest objavljena u povodu Melkusove smrti nije jedina koja spominje tog inženjera kao autora projekta – vijesti iz novina iz vremena gradnje mrtvačnice to u više navrata potvrđuju.⁵⁹ Novinski izvještaji također pokazuju da je ideja o izgradnji mrtvačnice Melkusova, kao i da se taj inženjer pobrinuo da bude realizirana: »Uztrajnošću i mnogimi očitimi dokazi o potrebi mrtvačnice napokon je uspio taj neumorni nastojatelj oko polieošavanja našega grada te gradsko zastupstvo zaključiti da se podigne mrtvačnica troškom oko 60 000 for.«⁶⁰

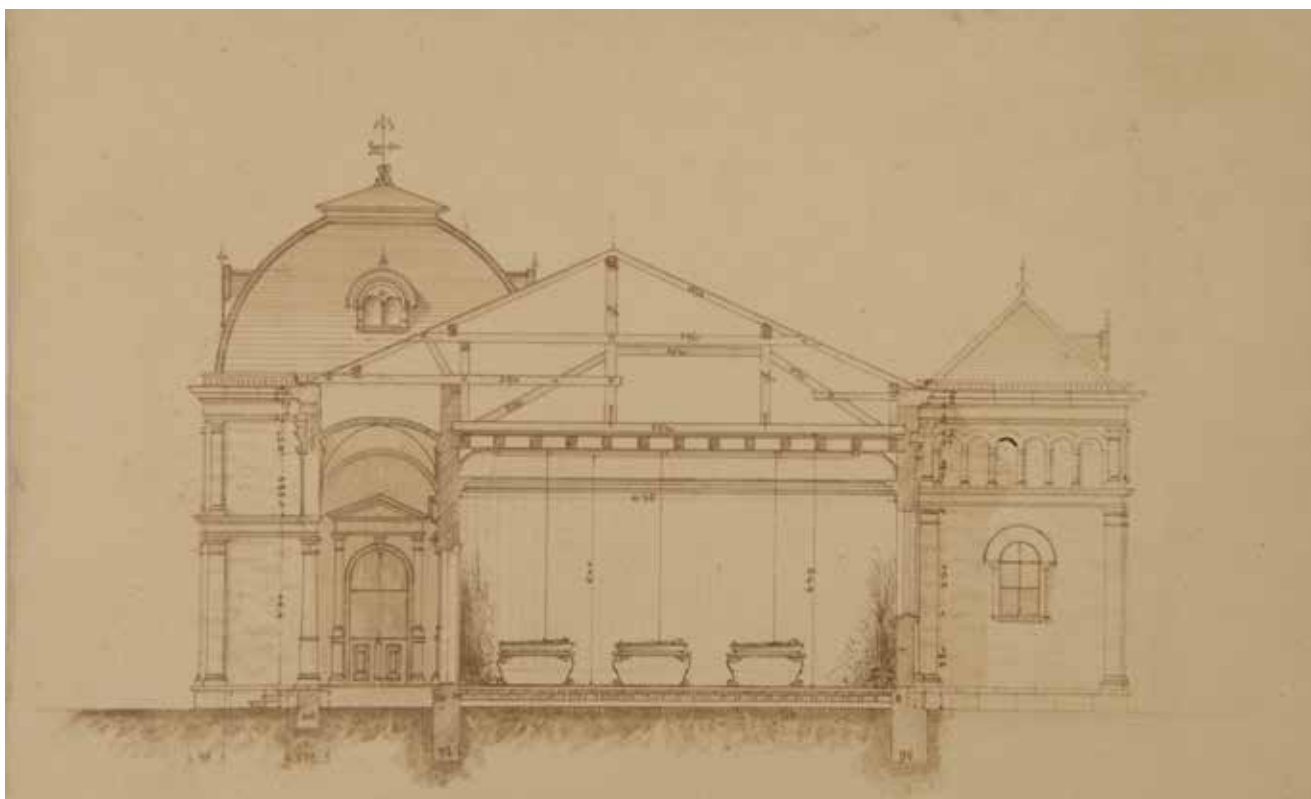
Biografija Ruperta Melkusa dobro je poznata, pa je ovdje prikazana samo u kratkim crtama. Rođen je 1833. godine u Brtnici u Moravskoj. Nakon završetka studija na Visokoj tehničkoj školi u Beču doselio se 1855. u Hrvatsku i prvo je radio dvije godine kao privatni geometar (*zemljomjer*). Od 1857. do 1868. bio je zaposlen kao građevni vježbenik kod Građevnog ravnateljstva, potom je 1868./1869. kratko bio inženjer pri Požeškoj županiji, a već 1869. postaje inženjer pri zagrebačkom Gradskom građevnom uredu gdje 1882. dobiva status nadinženjera. Tu je instituciju vodio u vrijeme realizacije brojnih ključnih infrastrukturnih projekata i javnih zdanja. S Carlom Junkerom radio je tako na izvedbi gradskog vodovoda. Nadalje, u njegovo vrijeme uređen je Zrinski i Sveučilišni trg, ceste u Kukovićevoj, Gajevoj i Berislavićevoj ulici te putovi prema kolodvoru Južnih željeznica. Projektirao je stube koje povezuju Donji i Gornji grad, Tvornicu duhana, zgrade donjogradske i kaptolske pučke škole, vatrogasni depo, sudjelovao je pri realizaciji i projektiranju Jašione, stare Artiljerijske vojarne, Topničke vojarne i drugih gradskih zgrada. Nadzirao je i izvedbu brojnih gradskih projekata koje su projektirali drugi arhitekti, poput restauracije crkve svetog Marka, palače JAZU te spomenutoga arhitektonskog okvira Mirogoja. Umro je u Zagrebu 17. prosinca 1891. godine.⁶¹

Većinu svojih građevina Melkus je projektirao u verzijama neorenesansnog stila koji je tijekom 1870-ih i 1880-ih i bio najrašireniji stil javne i stambene arhitekture, pa ne čudi da je za sličnim rješenjem posegnuo i u slučaju gradnje mrtvačnice. Već u članku u *Narodnim novinama* u trenutku kad su bili završeni grubi građevinski radovi na izgradnji zgrade, kratko je istaknuto: »Mrtvačnica sagrađena je u renaissance stilu.«⁶² Dakako, podrobnija stilska analiza pokazuje kako je Melkus zapravo koristio elemente iz dviju "nacionalnih" renesansnih tradicija – zidani dio zgrade nadovezuje se na talijansku (rimsku) visoku renesansu, a mansarda i kupole preuzeti su iz tradicije francuske (neo)renesansne arhitekture (takozvana arhitektura Drugog carstva) što je u ono vrijeme bio uobičajen postupak, kako zorno pokazuju zgrade posvuda po Europi (može se navesti jedan karakterističan primjer iz Beča – središnja zgrada Sveučilišta u Beču arhitekta Heinricha von Ferstela). Osim elemenata francuske i talijanske renesanse u načinu na koji je oblikovao bočne fasade te začelje zgrade (oblici prozora, slijepa arkade pod stropom krova) uočavaju se elementi karakteristični za industrijsku arhitekturu toga razdoblja (sl. 7).

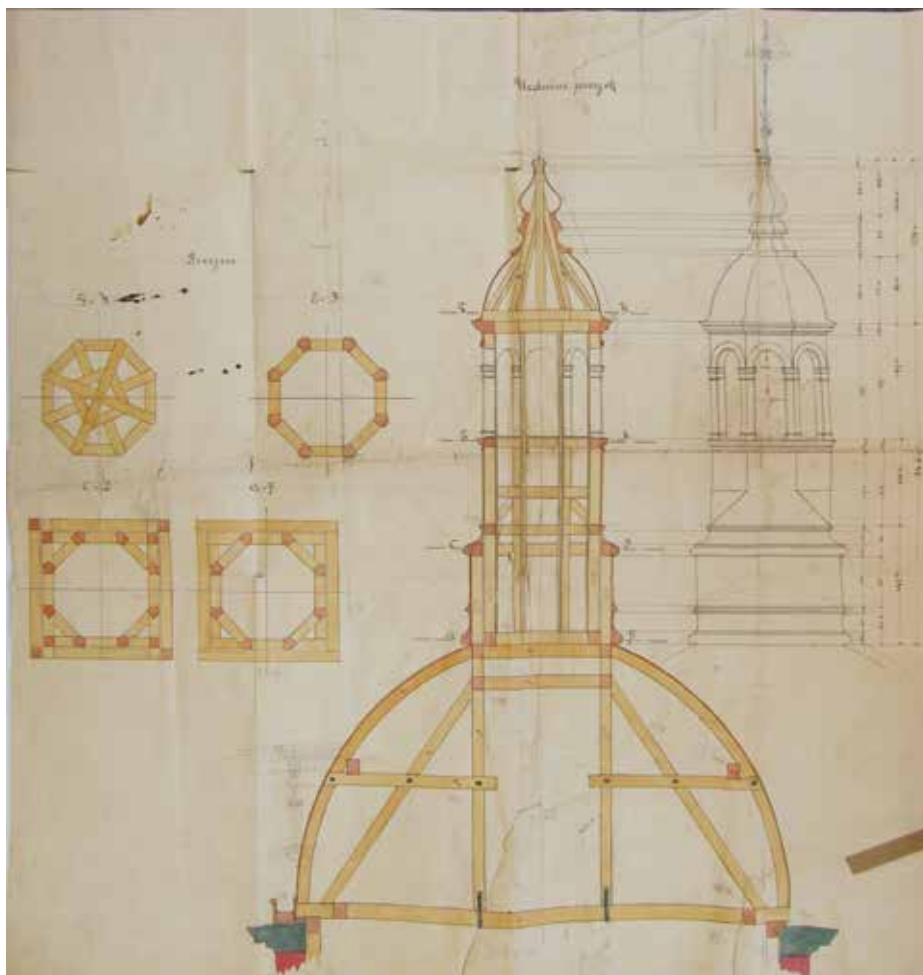
Ključan element raščlambe glavnog pročelja čini trijem. On je kao motiv odabran s jedne strane kako bi se građevina ne

7. Rupert Melkus, Projekt za mrtvačnicu, 1883./1884. (HR-DAZG-4, 12. Građevni odsjek, kutija br. 1878)
Rupert Melkus, design for the mortuary, 1883/1884

8. Rupert Melkus, Projekt za mrtvačnicu, poprečni presjek, 1884.? (HR-DAZG-4, 12. Građevni odsjek, kutija br. 1878)
Rupert Melkus, design for the mortuary, cross-section, 1884?

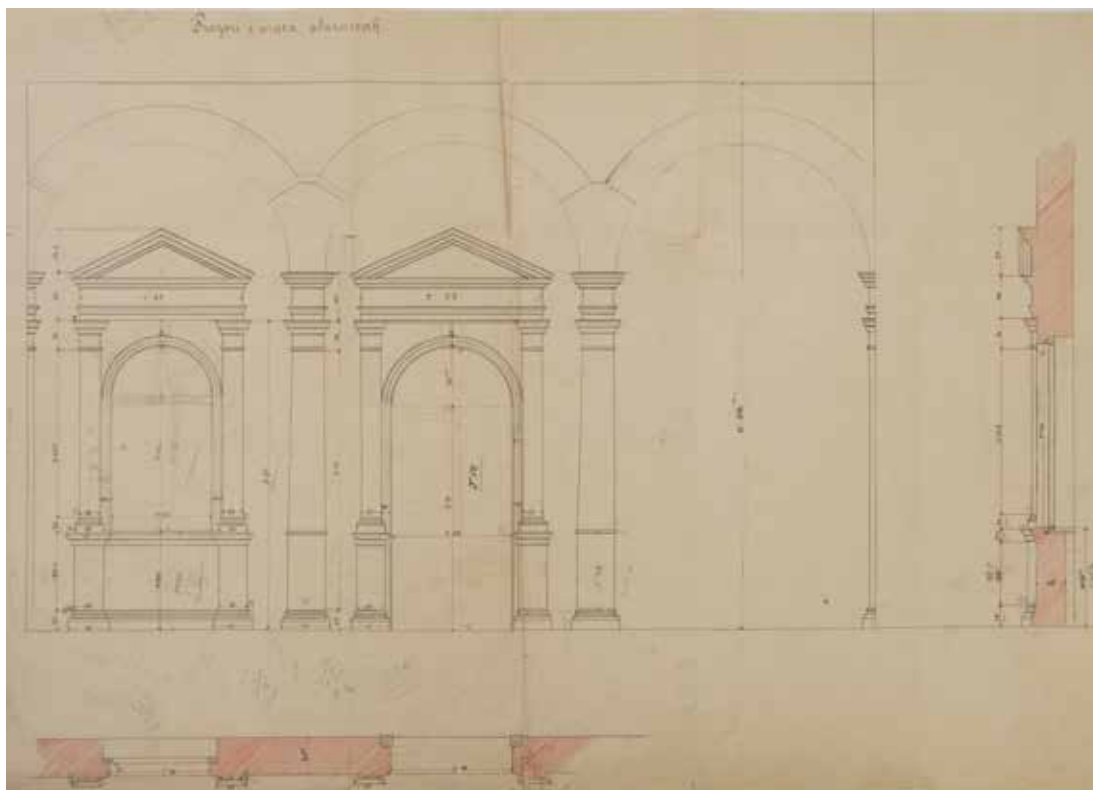
9. Rupert Melkus, Projekt za kupolu mrtvačnice na Mirogoju, 1884.? (HR-DAZG-4, 12. Građevni odsjek, kutija br. 1878)

Rupert Melkus, design of the mortuary dome at Mirogoj, 1884?

samo stilski već i pojedinim arhitektonskim detaljima nadovezala na arhitekturu grobljanskih arkada na Mirogoju (*Die Façade des Mitteltractes bildet einen Arkadengang im Style der Friedhofs-Arkaden.*),⁶³ a s druge je strane imao i praktičnu ulogu – osiguravao je građanima koji prisustvuju pogrebima zaklon u slučaju kiše ili velikih vrućina.⁶⁴ Pročelja mrtvačnice Melkus ostavlja velikim dijelom neožbukanim, odnosno izvodi ih od fasadne opeke i kamena. Takva je fasada imala dvostruku ulogu – bila je daleko trajnija od žbukanih fasada koje su se zbog utjecaja atmosferilija često morale obnavljati, a činila je i građevinu reprezentativnijom.⁶⁵ Ni u tom slučaju ne treba zanemariti Melkusovu težnju da arhitektonski poveže rješenje mrtvačnice s rješenjem arkada, koje također imaju pročelja od fasadne opeke. U to je vrijeme taj tip pročelja, zvan *Rohbau*, promovirao dio graditelja u Zagrebu kako pokazuju Bolléove kurije na Kaptolu 6 i 21 te na Novoj Vesi 5, zatim evangelička crkva i zgrada evangeličke crkvene općine sa školom, Schmidtova palača Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, zgrada *Kola* i *Sokola* (arhitekata Aleksandra Seća, Matije Antolca i Ferdinanda Kondrata), kao i pojedine druge građevine. Mrtvačnica je u središnjem dijelu okrunjena kupolastim krovom s lanternom koja je pak

zaključena velikim križem. Iako su mrtvačnicu koristili svi građani Zagreba, uključujući i nekršćansko stanovništvo, središnji njezin prostor (sl. 8) bio je namijenjen primarno kršćanima, što se pokazalo kako palom Dragana Melkusa tako i križem na vrhu lanternne. Lanterna (sl. 9) je osim dekorativne imala i važnu praktičnu svrhu – u njoj se nalazi zvono koje se koristi pri sprovodu, a koje se moralo postaviti na viši položaj da se bolje čuje.

Krovnna zona mrtvačnice raščlanjena je raznobojnim pokrovom od dijagonalno položenih kamenih ploča kako bi se učinila reprezentativnijom, dok su pročelja dijelom prekrivena *sgraffitom*, koji se 1880-ih učestalo koristio kao vrsta dekoracije u zagrebačkoj arhitekturi. Izvori ne preciziraju tko je izveo *sgraffito* dekoracije, no moguće je da je riječ o slikaru Eduardu Haaseu, koji je i na drugim zgradama u središtu Zagreba izvodio sličan tip dekoracije.⁶⁶ Za razliku od ostatka pročelja zidovi i svodovi arkada ispred odarnica (sl. 10) nisu izvedeni fasadnom opekam, nego su žbukani. Izvorno su svodovi i zidovi bili dekorirani, no zbog neprimjerenih metoda obnove su u velikoj mjeri oštećeni.⁶⁷ U unutrašnjosti, na svodovima prostora koji su izvorno služili kao odarnice, dijelom je ostao sačuvan dekorativni historicistički oslik za

10. Rupert Melkus, Projekt za prozore i vrata odarnice, 1884.? (HR-DAZG-4, 12. Građevni odsjek, kutija br. 1878)
Rupert Melkus, design of windows and doors in the catafalque rooms, 1884?

11. Eduard Haase (?), Oslík nekadašnje odarnice u istočnom krilu mrtvačnice (danas uredska prostorija), oko 1885.
(foto: Dragan Damjanović, 8. 4. 2022.)
Eduard Haase (?), wall paintings in the former catafalque room in the eastern wing of the mortuary (now an office), around 1885

koji se može pretpostaviti da je riječ o Haaseovim, kasnije obnovljenim, radovima (sl. 11).

Stilsko i prostorno rješenje zagrebačke mrtvačnice srodno je drugim građevinama toga tipa sagrađenima po srednjoj Europi krajem 19. stoljeća.⁶⁸ Iz primjera koje Fayans donosi očito je kako je neorenesansa bila vrlo čest stil izgradnje mrtvačnica (iako se povremeno javljaju i svi drugi neostilovi) što nesumnjivo proistječe iz statusa koji je taj stil uživao u drugoj polovini 19. stoljeća – bio je najuniverzalnije korišten i bio je simbol novog vremena i napretka jer se pozivao na povijesno razdoblje obilježeno humanizmom, usponom znanosti, na razdoblje koje je označavalo rođenje modernoga svijeta. Ono po čemu se zagrebačka mrtvačnica razlikuje od većine drugih srednjoeuropskih primjera (na primjer u Grazu i Beču) jest da je donekle dislocirana od ostatka groblja – ostale mrtvačnice nalaze se najčešće neposredno uz groblje ili na groblju, a ako groblja sadržavaju arkade i kapele, redovito su povezani s njima (kako je bilo i predviđeno Melkusovim projektom za Mirogoj iz 1875. godine).

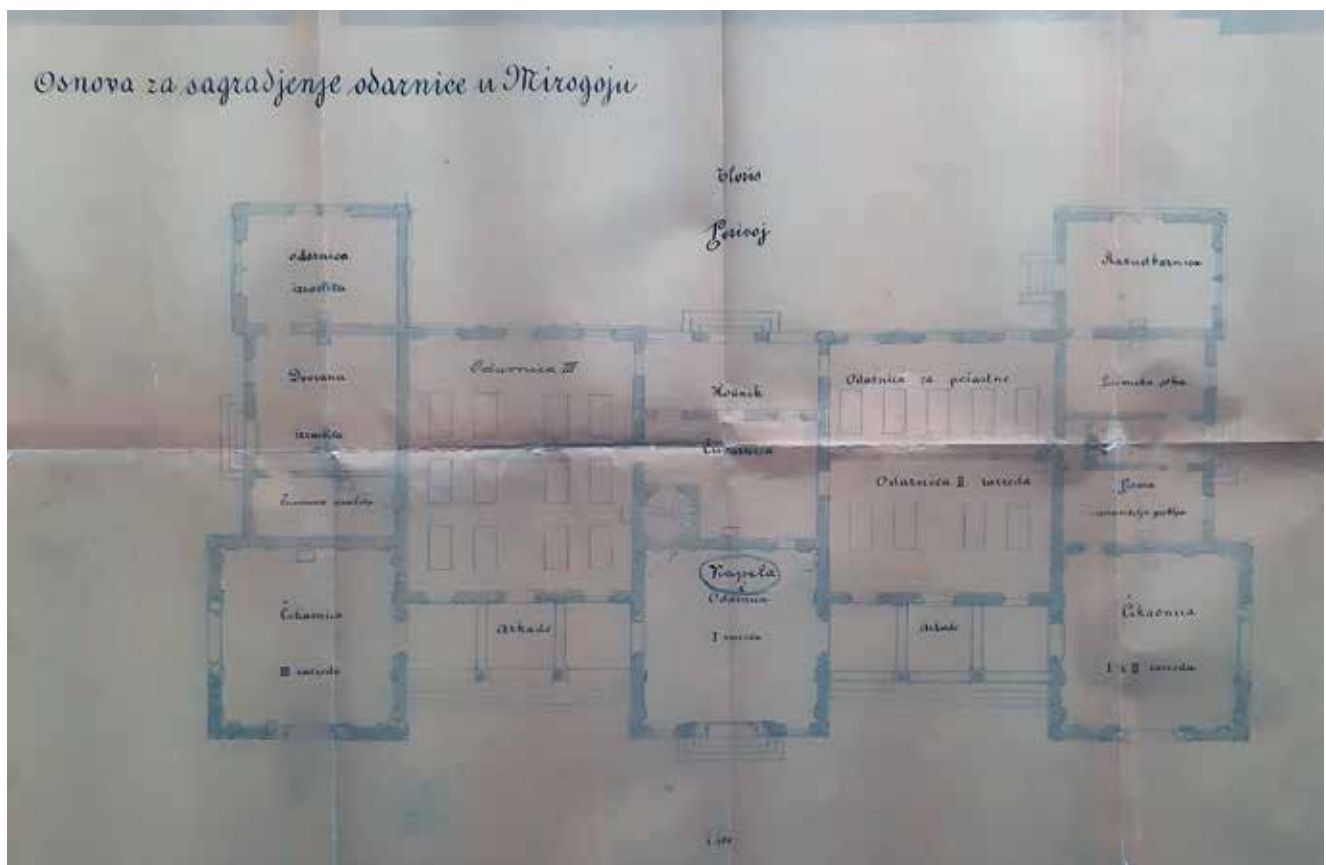
Svojom monumentalnošću i raskošnošću mrtvačnica je trebala svjedočiti da je realizirana kao *časna zadaća grada*.⁶⁹ Dakako, nisu svi bili zadovoljni rješenjem zgrade – politički protivnici zagrebačkoga Gradskog poglavarstva smatrali su da je riječ o preraskošnom zdanju. Priznali su da je poglavarstvo pokazalo hvalevrijednu brigu za mrtve »dižući liepe

arkade i veličajne mrtvačnice, kakovih ni grad Beč neima, ali građanstvo misli, pa toj misli i javno daje izraza, da bi slavno gradsko zastupstvo ponajprije trebalo brinuti se za žive. Može doduše rodoljubnomu čuvstvu laskat kada od stranca, koji posieti mirogojsko groblje, čuje hvalu našega humaniteta, ali mi neživimo za strance i za njihovu blagonaklonu pohvalu, pa za to i netreba da radimo samo što nam taština svjetuje, da našimi djelicu strancu zanosimo oko.«⁷⁰ Njezino praktično prostorno ustrojstvo, kao i okolnost da je bila u sve većoj mjeri korištena vrlo brzo će, međutim, ušutkati kritičare.

Prostorno rješenje i način korištenja mrtvačnice

Pri projektiranju mrtvačnice inženjer Rupert Melkus morao je voditi računa o potrebama građana Zagreba i o okolnosti da će zgradu, kao uostalom što je bio slučaj i sa samim grobljem, koristiti sve vjerske skupine u gradu: »Mrtvačnica je uredba skroz zdravstveno-redarstvena, s toga je ona podignuta za porabu sliedbenikah svih vjeroizpoviestih.«⁷¹

Tlocrt zgrade s naznačenom ulogom svake od prostorija, sačuvan u zbirci projekata Nadbiskupijskog arhiva u Zagrebu (sl. 12), slaže se u cjelini s planom prostornog ustrojstva koji je potanko opisan u zagrebačkom tisku, a koji je predvidio da mrtvačnica ima s južne, ulazne strane tri čekaonice, od

12. Rupert Melkus, Tlocrt mrtvačnice na Mirogoju, 1884./1885. (Nadbiskupijski arhiv Zagreb, dosje 7655-II/1885.)
Rupert Melkus, floor plan of the Mirogoj mortuary, 1884–1885

kjih bi središnja bila korištena i kao (katolička) kapela te odarnica prvog razreda. Njoj nadesno, prema groblju nalazila bi se odarnica drugog razreda s četiri mjesta, a nalijevo od središnjeg prostora, prema Mirogojskoj cesti, odarnica trećeg razreda s 12 mjesta. Iza odarnice drugog razreda nalazila bi se manja odarnica s pet mjesta za umrle od zaraznih (priljepčivih) bolesti. U središtu zgrade stajala bi čuvarova soba koja bi vodila prema svim spomenutim odarnicama kako bi ih se istodobno sve moglo nadzirati.

U rizalitim bi se istacima na južnoj strani zgrade nalazile spomenute čekaonice. Iza čekaonice prvoga i drugog razreda na istočnoj strani zgrade nalazila bi se pisarna upravitelja groblja, potom prostorija za liječnika i u stražnjem dijelu dvorana za obdukcije (seciranja), nazvana *razudbarnicom* »u kojoj će biti smješteni svi strojevi što su za razudjivanje lješinah potrebni.« Iza odarnice trećeg razreda sa zapadne strane zgrade nalazio se poseban dio mrtvačnice namijenjen Židovima »koja se je radi izraelskoga ritusa morala posve odieliti od drugih odarnicah«⁷² – s posebnom prostorijom za čuvara, odarnicom i dvoranom.⁷³ S obzirom na način odlaganja ljesova, zagrebačka mrtvačnica bi po spomenutom Fayansovu modelu pripadala prvoj skupini – mrtvačnicama s dvoranama za skupno odlaganje leševa. Kao i kod drugih europskih onodobnih mrtvačnica odarnice su bile visoki prostori, kako bi se omogućila što bolja cirkulacija zraka.⁷⁴ Sačuvani projekti pokazuju kako su u njima izvorno katafalci imali pomalo neobarokne oblike, dok je ostatak arhitekture bio, kako je spomenuto, neorenesansni. Podrobnije detalje o uređenju unutrašnjih prostora odarnice ne može se naći u dostupnim izvorima.

Protokol korištenja mrtvačnice bio je vrlo strogo definiran. Svatko je mogao birati u kojemu će razredu/dijelu groblja biti pokopan i o tome je ovisilo unošenje tijela u razrede mrtvačnice. Tijelo je trebalo biti predano četiri sata od smrti, odnosno u slučaju zaraznih bolesti dva sata od smrti. Čim bi dospjelo u mrtvačnicu, tijelo se stavljalo na katafalk i ostajalo je u otvorenom lijesu dok ga ne vide svi koji ga žele vidjeti, osim ako se nešto drugo ne događa u mrtvačnici. Do katafalke su smjeli doći samo rođaci preminuloga.

Kako se ne bi dogodilo da se pokopa netko tko je živ, bilo je utvrđeno da se na prste mrtvacu stave mjedeni prsteni povezani sa zvonima u čuvarovoj sobi koja bi zazvonila i na najmanji pokret. »Čim mrtvac bude donesen u mrtvačnicu, položiti će se na odar, na kojem će u otvorenom lijesu ležati do konačnoga mrtvozornoga pregledanja, ako mrtvozornik nije već kod pregledavanja u kući inače odredio. Svakomu u mrtvačnicu smještenomu mrtvacu nataknut će se na prste mjedeni prsteni, viseći na svilenih nitih, koje će biti pripojene sa budnikom, nalazećim se u sobi, i u stanovih čuvarah tako, da će jih i najmanji pokret opreznimi učiniti. Ovaj propis neće se vršiti samo kod onih mrtvacah, na kojih se jur vide znakovi raztvorbe.«⁷⁵ Čuvari su stalno trebali biti prisutni u svojoj sobi, a imali su smjene od po tri sata. Tijela su pri sprovodu do grobnoga mjesta vozila dvojica kola, jedna za prvu, a druga za drugu klasu koja su vukla dva konja i s kojima su upravljala četiri čovjeka. Vjerski su se obredi obavljali najprije u mrtvačnici, a potom na samom grobnom mjestu, pri pokapanju.⁷⁶

Kasnije dogradnje mrtvačnice

S obzirom na to da su svi slojevi zagrebačkog stanovništva u sve većoj mjeri počeli koristiti mrtvačnicu već 1903. godine, ni dvadeset godina od završetka njezine gradnje, javio se problem jer se zgrada pokazala premalenom u odnosu na broj pokopa kojima je ona bila polazišna točka.⁷⁷

Desetljeće kasnije nedostatak prostora pokušat će se riješiti projektom za dogradnju svih triju krila zgrade prema sjevernoj strani (parku odnosno prostoru nekadašnjega Gajeva ribnjaka i vile). Projekti su izrađeni krajem prosinca 1913. u Gradskom građevnom uredu, a potpisuju ih inženjeri Pavao Jušić i Milan Lenuci (sl. 13–14). Za navedenu dogradnju dignut je i zajam od znatnih 70 000 kruna (odnosno 35 000 forinti, dakle više od polovice svote koliko je stajala gradnja zgrade) koji se trebao isplaćivati iz dohodaka Mirogojske zaklade.⁷⁸ Je li odmah potom dogradnja doista realizirana nije se moglo ustanoviti jer se, osim projekata, nije mogla pronaći dodatna dokumentacija. Moguće je da su radovi bili odgođeni zbog početka Prvoga svjetskog rata (kao što je bio slučaj s grobljanskom kapelom Krista Kralja), iako se ne može isključiti mogućnost ni da su realizirani uoči ili u prvim godinama rata. Sigurno je, međutim, da su projektirane dogradnje naposljetku realizirane jer se jasno vide na arhitektonskim snimkama građevine iz 1937. godine, izradenima za potrebe uređenja kanalizacije. Na toj se snimci isto jasno vidi kako je prema dvorišnoj strani u istočnom traktu građevine poseban prostor bio predviđen za muslimane, za koje prvotno, kako se može vidjeti iz ovog teksta, nije bio predviđen izdvojeni dio unutar mrtvačnice. Jušić i Lenuci na dograđenim su dijelovima ponovili dekorativne elemente Melkusova dijela zgrade tako da se dogradnja neprimjetno nadovezala na postojeću strukturu.

Jedna od većih intervencija osim nadogradnje sjevernih krila jest i izmjena u glavnoj odarnici, koja je proširena na prostor čuvara te je pretvorena u kapelu i odarnicu. Stube koje su iz ovog prostora vodile u podrum su zatvorene, a podrum je proširen prema sjeveru. Izveden je i novi ulaz u podrum iz sjeverne nadogradnje.

Na nacrtima kanalizacije iz 1937. godine prikazana je nadogradnja sanitarnog čvora u dvorištu zapadnog krila, kao dio sklopa židovskog prostora za ispraćaj. Kako se ta nadogradnja nalazi na ovim nacrtima izvjesno je da je napravljena prethodno, jer je razvidno da je riječ o intervenciji koja je nastala nakon gradnje sjevernog krila.

Nakon Drugoga svjetskog rata mrtvačnica je prilagođavana novom odnosu prema komemoriranju smrti, pa je već 1950. godine izveden projekt (datiran 3. 9. 1950., a potpisuju ga inženjeri Pavao Baranyai i Vladimir Žerjavić) po kojemu su planirane opsežne izmjene u prostoru odarnica. Ideja projekta bila je formirati dva glavna ulaza preko trijema. Iz njih bi se ulazilo u široki hodnik preko kojega bi se pristupalo odarnicama jednakih dimenzija. One bi bile riješene kao poluotvorene prostorije. Na sjevernoj strani ih je planirano šest, a na prostoru odarnice prvog razreda još dodatne dvije. Čekaonica trećeg razreda projektirana je kao svečana odarnica. Ta zamisao je vrlo radikalno mijenjala način korištenja

13. Pavao Jušić, Milan Lenuci, Projekt za dogradnju mrtvačnice, istočno pročelje, 1913. (HR-DAZG 4, 12. Građevni odsjek, kutija br. 1878)

Pavao Jušić and Milan Lenuci, Project for the extension of the mortuary, east façade, 1913

14. Pavao Jušić, Milan Lenuci, Projekt za dogradnju mrtvačnice, poprečni presjek, 1913. (HR-DAZG-4, 12. Građevni odsjek, kutija br. 1878)

Pavao Jušić and Milan Lenuci, Project for the extension of the mortuary, cross-section, 1913

mrtvačnice te je izvjesno da iz tog razloga nije nikada niti realizirana.

U ovoj su fazi, međutim, izvedene izmjene u židovskom dijelu, gdje su vrata na pročelju pretvorena u prozor. Također su zazidana vrata u sjevernom dijelu mrtvačnice te su probijena jedna vrata koja povezuju prostor za pripremu pokojnika za pogreb. Prema projektu taj je prostor prenamijenjen u spava-

onice zaposlenika te je vrlo izvjesno da je to i realizirano, na račun intervencija koje su napravljene u skladu s projektom. U kojem trenutku je židovska odarnica vraćena u izvornu funkciju nije poznato.

U tom su razdoblju po svojoj prilici u istočnom krilu probijena i vrata koja su povezivala odarnicu drugog razreda s gospodarskim dijelom mrtvačnice (sl. 15).

1 | 1 | 5 | 15

- faza I. - izvorna građevina 1885. godina
- faza II. - dogradnje iza 1913. godine
- faza III. - dogradnja, pregradnja i rušenje do 1937. godine
- faza IV. - pregradnja i rušenje nakon 1950. godine
- faza V. - pregradnje i rušenja u interijeru druga polovica 20. stoljeća
- faza VI. - pregradnje i rušenje u interijeru nakon 1990-tih godina

15. Tlocrt mrtvačnice na Mirogoju s prikazom njezina prostorna razvoja; izradio: ASK Atelier, 2022.

Floor plan of the Mirogoj mortuary showing the development of its spatial organization

Nakon projekta iz 1950. godine, sve do 1992. godine sačuva- na projektna dokumentacija govori tek o manjim intervencijama u prostoru. U sklopu praonice rublja, u sjevernom dijelu istočnog krila napravljen je sanitarni čvor te je najvjerojatnije pregrađen i prozor koji gleda na dvorište. Nadograđena je međuetaža u središnjem krilu za prostor za zaposlenike. Također je ugrađena hladnjača za čuvanje pokojnika te su zazidani prozori koji su gledali na dvorište. Na pojedinim prozorima na dvorištu postavljene su drvene grilje. U tom

periodu ukinut je i muslimanski prostor za ispraćaj, koji je pregrađen u dvije prostorije – jedna je pretvorena u kotlovnicu, a druga u radni prostor. U istočnom krilu napravljene su intervencije u sanitarnim čvorovima zaposlenika i otvorena su nova ulazna vrata iz susjedne prostorije, koja je također pregrađena.

Središnje krilo rekonstruirano je pak 1992. prema projektu Ivica Grginića iz Instituta građevinarstva Hrvatske, čime je povećana seizmička otpornost zgrade. Tada je iz postojeće

16. Mrtvačnica na Mirogoju, stanje 2010. godine (foto: Dragan Damjanović, 22. 10. 2010.)

Mortuary at Mirogoj in 2010

stropne konstrukcije prizemlja odstranjen sloj šute i slijepi pod. Zatim je na drveni grednik postavljena daščana oplata za betoniranje armiranobetonske ploče debljine 16 cm.⁷⁹ Nadalje, zamijenjena je drvena konstrukcija krovišta i stropna konstrukcija – na postojeći drveni grednik ugrađen je polumontažni armiranobetonski strop od prednapregnutih gredica.⁸⁰ Kod tih zahvata na stropnoj konstrukciji postojeći je drveni grednik ostavljen. Projektima je planirano njegovo kasnije uklanjanje koje međutim nikada nije napravljeno.

Posljednje uređenje središnje odarnice s čekaonicom realizirano je od 1997. do 2003. godine prema projektu Zvonimira Krznarića (suradnici Andrea Meštrović i Sonja Vavra-Varjačić).⁸¹ Tom prilikom promijenjen je pod te oplata pilastara i zidova, a u unutrašnjosti postavljen je dio nove opreme (svjetiljke, podnožje za vjerske simbole, postolja za svijeće, raspelo, stalci za svijeće i slično). Taj je prostor do danas zadržao izgled kakav je dobio tom pregradnjom. U gotovo isto vrijeme, 2001. godine, radovi na uređenju čitavoga istočnog krila mrtvačnice povjereni su Zagrebgradnji, dok je 2005. izrađen projekt za temeljitu sanaciju zgrade čija je autorica Marija Šah Radović.⁸²

Navedenim zahvatima nije se bitno promijenio izgled glavnog pročelja građevine. Neorenesansa građevina razvedenog krovišta sačuvala je svoja *Rohbau* pročelja izvedena od kamena i opeke, dio *sgraffito* dekoracija, krovište pokriveno kamenom s visokom lanternom, kao i izvornu arhitektonsku

i figurativnu plastiku. Promijenio se djelomično raspored, odnosno način korištenja unutrašnjih prostora, a ostaje upitno i kakva je izvorno bila obrada trijema na pročelju, no usprkos tome sačuvano je dovoljno izvornih elemenata strukture i arhitektonskih odlika koje je mrtvačnica dobila pri izgradnji 1880-ih godina.

Zaključne riječi

Mrtvačnica središnjega zagrebačkog groblja Mirogoj predstavlja jedno od najvažnijih ostvarenja zagrebačke i hrvatske javne arhitekture historicizma 1880-ih godina. Pokazatelj je kvalitete rada tadašnjega Gradskog građevnog ureda, formiranoga pri zagrebačkom Gradskom poglavarstvu, koje je tih godina vodio nadinženjer Rupert Melkus, ujedno projektant zagrebačke mrtvačnice (sl. 16). Prostornim rješenjem te građevine Melkus je potpuno zadovoljio potrebe višekonfesionalnog Zagreba za funkcionalnom mrtvačnicom, a njezinim arhitektonskim rješenjem vješto ju je povezo s Bolléovim arkadama, odnosno arhitekturom preostalog dijela Mirogoja. Mrtvačnica je i spomenik multikonfesionalnosti Zagreba, složene strukture njegova stanovništva krajem 19. i početkom 20. stoljeća te uspješne komunalne politike tadašnjega zagrebačkog Gradskog poglavarstva.⁸³

Bilješke

- 1
FILIP ARIES, *Eseji o istoriji smrti na zapadu*, Edicija Pečat, Beograd, 1989., 163. O situaciji u Hrvatskoj više u: DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Groblja u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću: arhitektura i prostorno uređenje*, u: *Put u vječnost* (ur. Zvonko Maković), Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2016., 33–43.
- 2
STEFAN FAYANS, *Bestattungsanlagen*, Handbuch der Architektur, Kröner, Stuttgart, 1907., 60.
- 3
Prema projektu iz 1818. godine Gustava Vorra. Vorr je osmislio arkade, u sklopu kojih se nalazila mrtvačnica i projekt cijelog groblja.
- 4
STEFAN FAYANS (bilj. 2), 61.
- 5
Ibid.
- 6
STEFAN FAYANS (bilj. 2), 63.
- 7
Stara groblja sv. Roka i sv. Jurja postala su nakon izgradnje Mirogoja gradski perivoji koji će, doduše, biti uređeni tek pred Prvi svjetski rat.
- 8
Prva regulatorna osnova iz 1865. godine planirala je ukidanje pojedinih gradskih groblja, a Druga regulatorna osnova nastala je 1887. kad je groblje Mirogoj već bilo u funkciji. O problematici više u: SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, *Urbanističke osnove Zagreba u razdoblju modernizacije*, *Peristil*, 62 (2019), 21–39.
- 9
HR-DAZG-4, GPZ (Gradsko poglavarstvo Zagreb), dosje br. 416 – 1876., Rupert Melkus Gradskom poglavarstvu u Zagrebu, GPZ br. 493, Zagreb, 14. 12. 1875. Više o projektima u: DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Arhitektura zagrebačkog središnjeg groblja Mirogoj – između Italije i Srednje Europe*, u: Ivan Markešić (ur.), *Čovjek i smrt. Teološki, filozofski, bioetički i društveni pristup*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Hrvatsko katoličko sveučilište, Udruga Posmrtna pripomoć, Zagreb, 2017., 429–459 (435–438).
- 10
Statut za obće skupno groblje grada Zagreba u Mirogoju, 1878., 4.
- 11
Statut za obće skupno groblje grada Zagreba u Mirogoju, 1878., 4.
- 12
DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Arhitekt Herman Bollé*, Leykam international, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2013., 492–499.
- 13
Mrtvarnica na centralnom groblju, *Narodne novine*, 135, 14. lipnja 1883., 2.
- 14
Die Bauthätigkeit in Agram, *Agramer Zeitung*, 48, 28. veljače 1880., 2. Prema Fayansu još početkom 20. stoljeća München je ostao jedini grad u kojemu je izlaganje tijela u mrtvačnicama bilo obvezno: STEFAN FAYANS (bilj. 2), 78.
- 15
Projectirte städtische Bauten, *Agramer Zeitung*, 130, 7. lipnja 1882., 3.
- 16
Sjednica gradskoga zastupstva, *Narodne novine*, 26, 1. veljače 1883., 4; *Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 31. siječnja 1883.*, str. 6., § 40 (br. 34118 ex 1882.).
- 17
Sjednica gradskoga zastupstva, *Narodne novine*, 79, 6. travnja 1883., 4–5.
- 18
Mrtvarnica na centralnom groblju, *Narodne novine*, 135, 14. lipnja 1883., 2.
- 19
Mrtvarnica na centralnom groblju, *Narodne novine*, 135, 14. lipnja 1883., 2.
- 20
Mirogoj, *Agramer Zeitung*, 112, 14. svibnja 1884., 3.
- 21
Sjednica gradskog zastupstva, *Narodne novine*, 287, 15. prosinca 1883., 3–4; *Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 14. prosinca 1883.*, str. 88, § 2.
- 22
Ueber den Bau einer Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 25, 30. siječnja 1884., 2–3.
- 23
Die Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 91, 19. travnja 1884., 3.
- 24
Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 28. travnja 1884., str. 26, § 11; Sjednica gradskoga zastupstva, *Narodne novine*, 99, 29. travnja 1884., 3–4.
- 25
Sjednica gradskoga zastupstva, *Narodne novine*, 125, 30. svibnja 1884., 2–3.
- 26
Ibid.
- 27
Pitanje o mrtvačnici u Mirogoju, *Narodne novine*, 130, 6. lipnja 1884., 4.
- 28
Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 138, 17. lipnja 1884., 3.
- 29
Mirogoj, *Agramer Zeitung*, 112, 14. svibnja 1884., 3.
- 30
R., Priposlano, *Narodne novine*, 118, 21. svibnja 1884., 5.
- 31
Ibid. »Razlozi koji se s neke strane naglašuju, da bi se mrtvačnicom pred arkadami prekrila buduća crkva, ne mogu se uvažiti, jer će crkvu i onako prekriti arkade i jer se mrtvačnica može na onakovu mjestu livade graditi, s kojega ne bi bila zastrta crkva, n. pr. ovamo niže dolje k jugu. Nasuprot bilo bi uputno, da se mrtvačnica, ako bude arhitektonski liepo izvedena, kao što se nadamo, prikazuje i s daljega oku, ona bi pako u perivoju bila svakako posakrivena.«
- 32
Gradnje u Zagrebu, *Narodne novine*, 39, 16. veljače 1884., 3.
- 33
Der Bau der Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 51, 1. ožujka 1884., 3.

- 34
Zum Bau der Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 111, 13. svibnja 1884., 2.
- 35
Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 29. svibnja i 4. lipnja 1884., str. 29, § 2 (br. 12915-1884.).
- 36
Sjednica gradskoga zastupstva, *Narodne novine*, 158, 10. srpnja 1884., 4–5.
- 37
Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 8. listopada 1884., str. 60, § 25.
- 38
Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 138, 17. lipnja 1884., 3.
- 39
Zur Bauthätigkeit in Agram, *Agramer Zeitung*, 236, 11. listopada 1884., 4: *Die Leichenhalle am Centralfriedhofe ist unter Dach, die kuppelartigen Mansardendächer der beiden Eckrisalite und das ähnliche mit einer thurmartigen Lanterne gekrönte Mansardendach des Mittellrisalites sind aufgestellt und mit Brettern verschalt.*
- 40
Sjednica gradskoga zastupstva, *Narodne novine*, 46, 26. veljače 1885., 3.
- 41
Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 29. svibnja 1885., str. 26, § 9 (br. 13030-1885.).
- 42
Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 5. i 8. lipnja 1885., str. 33, § 9 (br. 13782-1885.); HR-DAZG-4, GPZ, knjiga br. 95 (5479), Kazalo A–Ž, 1885, natuknica Mrtvačnica; O Draganu Melkusu više u: OTTO ŠVAJČER, Slikarstvo Dragana Melkusa (1), *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 12–13 (1988. – 1989.), 301–307.
- 43
Dva kipa za mrtvačnicu u Mirogoju, *Pozor*, 130, 9. lipnja 1885., 3. O Dragutinu Moraku više u: IRENA KRAŠEVAC, Dragutin Morak – zanemareni kipar našeg 19. stoljeća, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 31 (2007.), 221–240. O skulpturama mrtvačnice pogledati na str. 232. U članku se navodi da skulpture prikazuju *Alegoriju smrti* i *Alegoriju vremena*, no u citiranom članku iz *Pozora* istaknuto je kako je riječ o prikazima (alegorijama) *Vremena* i *Vječnosti*.
- 44
Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 5. i 8. lipnja 1885., str. 33, § 9 (br. 13782-1885.). U članku u *Pozoru* ističe se: »Otvorenje mrtvačnice malo će zakasnuti jer je odlučeno prvanji pod zamieniti podom od kararskog mramora, koji će biti do mjeseca kolovoza dogotovljen, na što će namah slediti otvorenje mrtvačnice.« Dva kipa za mrtvačnicu u Mirogoju, *Pozor*, 130, 9. lipnja 1885., 3.
- 45
MARIJA ŠAH RADOVIĆ, *Izvedbeni projekt sanacije mrtvačnice*, Šah Radović d. o. o., Zagreb, rujan 2005., 14.
- 46
Communales, *Agramer Zeitung*, 186, 17. kolovoza 1885., 2.
- 47
Mirogojer Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 45, 25. veljače 1886., 3; Kolaudacija mrtvačnice, *Narodne novine*, 45, 25. veljače 1886., 2.
- 48
Sjednica gradskoga zastupstva, *Narodne novine*, 285, 12. prosinca 1885., 4; Sjednica gradskoga zastupstva, *Narodne novine*, 297, 29. prosinca 1885., 3.
- 49
Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 28. prosinca 1885., str. 98–99, § 5 (br. 28218 i 30961-1885.).
- 50
»Nun haben wir eine Leichenhalle, aber keine Leichen.«, Mirogojer Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 45, 25. veljače 1886., 3.
- 51
Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 92, 22. travnja 1886., 2–3.
- 52
Die Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 41, 18. veljače 1889., 2–3.
- 53
Zapisnik skupštine zastupstva sl. i kr. glav. grada Zagreba, držane 28. prosinca 1885., str. 100.
- 54
Die Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 41, 18. veljače 1889., 2–3.
- 55
ŽELJKA ČORAK, Bollé, Herman (Carl Ferdinand Hermann), u: *Hrvatski biografski leksikon*, 2, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1989., 115–117 (116); ŽELJKA ČORAK, Bollé, Herman, u: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, I, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1995., 105–107 (106); TOMISLAV PREMERL, Bolléov Mirogoj – nadraštanje vremena i stila, u: *Historicizam u Hrvatskoj* (ur. Vladimir Maleković), knjiga 1, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2000., 73–79 (77). Sličan podatak nalazi se i na stranici Galerije nepokretnih kulturnih dobara Grada Zagreba: <http://www1.zagreb.hr/galerijakd.nsf/c31dd4a135787898c1256f9600325af4/53d360f4b8d85fc1257f3e004928cb?OpenDocument> (pristupljeno 26. 3. 2022.). Ivo Maroević bio je oprezniji, pa je samo naveo da je mrtvačnicu izveo graditelj »Mato Tassoti« (što je ispravan podatak, bez posebnog navođenja projektanta. IVO MAROEVIĆ, *Antologija zagrebačke arhitekture*, Art studio Azinović, Zagreb, 2000., 80.
- 56
Sačuvani su u arhivskom gradivu zagrebačkoga Gradskog poglavarstva u Državnom arhivu u Zagrebu. HR-DAZG-4, Gradsko poglavarstvo Zagreb (GPZ), Građevinski odjel, kutija br. 1878., Mirogoj, arkade 1896. – 1941.
- 57
Kako je to ispravno naveo prvi suvremeni povjesničar Mirogoja Krešimir Kosić: KREŠIMIR KOSIĆ, Mirogoj između jučer i sutra, u: *Mirogoj Zagreb 1873—1973* (ur. Boris Hutinec), Grafički zavod Hrvatske, Gradska groblja, Zagreb, 1974., 7–56 (26).
- 58
†Gradski nadinžinir Rupert Melkus, *Narodne novine*, 298, 30. prosinca 1891., 4. Slično i u: †Rupert Melkus, *Agramer Zeitung*, 290, 18. prosinca 1891., 2–3.
- 59
Die Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 91, 19. travnja 1884., 3; Mrtvačnica u Mirogoju, *Narodne novine*, 243, 20. listopada 1884., 3–4.
- 60
Mrtvačnica u Mirogoju, *Narodne novine*, 243, 20. listopada 1884., 3–4.
- 61
†Gradski nadinžinir Rupert Melkus, *Narodne novine*, 298, 30. prosinca 1891., 4; †Rupert Melkus, *Agramer Zeitung*, 290, 18.

- prosinca 1891., 2–3.; <https://nacionalnemanjine.hr/rupert-melkus-je-obnovljao-zagreb-nakon-razornog-potresa-u-19-stoljecu/> (pristupljeno 23. 3. 2022.). Obilje informacija o raznim Melkusovim projektima pogledati u: SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, *Zagrebačka zelena potkova*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
- 62
Mrtvačnica u Mirogoju, *Narodne novine*, 243, 20. listopada 1884., 3–4.
- 63
Ueber den Bau einer Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 25, 30. siječnja 1884., 2–3.
- 64
Die Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 91, 19. travnja 1884., 3.
- 65
Die Leichenhalle soll ihren Platz im Parke bei Mirogoj finden und ist, was die äußeren Façaden betrifft, im Steinrohbau projectirt, um einerseits die häufigen Reperaturen an dem, Wind und Wetter ausgesetzten Gebäude zu vermeiden, anderseits dem Ganzen ein würdiges monumentales Ansehen zu geben, was bei dem Zwecke, dem der Bau dienen soll, nur zu billigen ist. Prema: Die Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 91, 19. travnja 1884., 3.
- 66
DRAGAN DAMJANOVIĆ, Arhitekt Gottfried Semper i nove tehnike ukrašavanja pročelja u hrvatskom historicizmu – sgraffito dekoracija, u: *Materijalnost umjetničkog djela. Zbornik radova znanstvenog skupa "Dani Cvita Fiskovića" održanog 2018. godine* (ur. Predrag Marković), FF Press, Zagreb, 2021., 113–125 (117–118).
- 67
Restauratorsko-istražnim radovima otkriveni su izvorni slojevi naliča i oslika, no u recentnoj povijesti su pročelja obnavljana cementom žbukom koja je vrlo čvrsto povezana s izvornim slojevima te u trenutku skidanja novih slojeva dolazi do odlamanja i izvornih, koji su zbog paronepropusnosti cementne žbuke istrunuli. Na pojedinim mjestima izvorni su slojevi u potpunosti uklonjeni.
- 68
STEFAN FAYANS (bilj. 2), 60–65.
- 69
(...) *die Errichtung einer der Landeshauptstadt würdigen Leichenhalle als Ehrenpflicht der Stadt zu bezeichnen*, Ueber den Bau einer Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 25, 30. siječnja 1884., 2–3.
- 70
M. S., O zastupstvu grada Zagreba, *Narodne novine*, 164, 21. srpnja 1885., 1.
- 71
Mrtvačnica u Mirogoju, *Narodne novine*, 243, 20. listopada 1884., 3–4.
- 72
Mrtvačnica u Mirogoju, *Narodne novine*, 243, 20. listopada 1884., 3–4.
- 73
Die Leichenhalle, *Agramer Zeitung*, 91, 19. travnja 1884., 3.
- 74
STEFAN FAYANS (bilj. 2), 63.
- 75
Mrtvačnica u Mirogoju, *Narodne novine*, 243, 20. listopada 1884., 3–4.
- 76
Die Leichenhalle am Centralfriedhofe, *Agramer Zeitung*, 242, 18. listopada 1884., 2–3.
- 77
Proširenje mrtvačnice, *Narodne novine*, 25, 31. siječnja 1903., 4.
- 78
Zapisnik o skupštini zastupstva slob. i kr. glav. grada Zagreba, držanoj 1. prosinca 1913., str. 135–136, § 297 (br. 61225/IA-1913.).
- 79
Projekt sanacije podne konstrukcije arhive, Institut građevinarstva Hrvatske, Zavod za betonske i zidane konstrukcije, Zagreb, 1992., 2.
- 80
Ibid.
- 81
Projekti za odarnicu datirani su 1997. godinom. ZVONIMIR KRZNAČIĆ – ANDREA MEŠTROVIĆ – SONJA VARJAČIĆ VAVRA, *Mirogoj, mrtvačnica, projekt uređenja istočne odarnice*, Arhitektonski atelier Zvonimir Krznarić d. o. o., Zagreb, studeni 1997. Projekt za čekaonicu datiran je s 2002. godinom ZVONIMIR KRZNAČIĆ, *Unutarnje uređenje čekaonice mrtvačnice*, Arhitektonski atelier Zvonimir Krznarić d. o. o., Zagreb, studeni 2002. Podatak o dataciji Krznarićeva zahvata u 2003. preuzet iz: DARJA RADOVIĆ MAHEČIĆ, Krznarić, Zvonimir, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 8, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 2013., 279–281 (280).
- 82
MARIJA ŠAH RADOVIĆ (bilj. 45).
- 83
Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2018-01-9364 *Umjetnost i država u Hrvatskoj od prosvjetiteljstva do danas*.

Summary

Dragan Damjanović – Marija Premužić Ančić – Azra Suljić Mortuary of the Mirogoj Cemetery in Zagreb

The mortuary of the Mirogoj cemetery is an integral part of the most important sepulchral complex in Zagreb and a monument of Croatian historicism. Although it was built at a time when Zagreb had just over 30 000 inhabitants, it is still in function today, almost 150 years after its construction, which shows the high quality of its design. The authors discuss the architectural history and stylistic features of the Mirogoj mortuary, placing it in the context of similar achievements in 19th-century Central Europe.

The construction of the Mirogoj mortuary is inextricably linked to the history of Zagreb's central cemetery. In order to create an adequate public cemetery, instead of the numerous confessional cemeteries scattered in various parts of Zagreb that were rapidly urbanizing (Jurjevska and Petrova streets, Rokov Perivoj, Pantovčak, etc.), the municipal administration, after many years of discussions, decided to buy an estate of Ljudevit Gaj that lay northeast of the city centre, on the slopes of Mount Medvednica, and build a new cemetery there. The cemetery opened early in November 1876 and its first designs date from 1874 and 1875. They are work of Rupert Melkus, the chief municipal engineer at the time, who had travelled across Italy and Central Europe to visit various notable recent cemeteries. The design of 1875 already envisaged the construction of a mortuary and an apartment for the overseer with an office next to the Catholic chapel. Melkus' later design, published as an Annex to the Statute of the Public and General Cemetery of the City of Zagreb at Mirogoj (1878), surprisingly did not foresee a separate building for the mortuary, and

it does not even specify that a mortuary should be built in the western part of the estate.

Very soon after the opening of the new cemetery, it became clear that Zagreb badly needed a mortuary. It was finally built with funds from the City Council in 1884–1885 according to Melkus' design, in a style that combined elements of Italian and French neo-Renaissance architecture. This architectural solution fitted the nearby complex of arcades, the pavilion, and the (future) central Catholic chapel. Thus, Melkus fully satisfied the need of the multi-confessional city of Zagreb for a functional mortuary.

Reputable craftsmen from Zagreb were entrusted with the construction works. Matija Tassoti was in charge of masonry, stone-carving, and blacksmithing, Vjekoslav Heinzl did the carpentry, Antun Mesić was the locksmith, and Gustav Weller painted the outside, while the interior was done by the decorative painter Eduard Haase; the painting of Jesus on the Cross in the central catafalque room was done by Dragan Melkus, and the sculptures in niches of the central area of the main façade, which depict allegories of Time and Eternity, are work of sculptor Dragutin Morak.

The mortuary is an indicator of the high-quality work of the Municipal Construction Office at the Zagreb Municipal Administration, and a monument to the multi-confessional nature of Zagreb, the complex structure of its population in the late 19th and early 20th centuries, and the successful communal policy of the City Administration.

Keywords: Zagreb, Mirogoj, Architecture of Mortuaries, Historicism, Renaissance Revival